

XIX a. ANTROS PUSĖS – XX a. PIRMOS PUSĖS SIETYNŲ GAMYBA PRAMONINĖSE EUROPOS DIRBTUVĖSE IR JŲ PAVELDAS LIETUVOJE

Alantė Valtaitė

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA

Maironio g. 6, Vilnius

alante.valtaite@gmail.com

Straipsnyje pristatomos XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės pramoninės Europos sietynų dirbtuvės ir jų atsiradimui įtaką darę kultūriniai, istoriniai veiksniai. Tekste siekiama atskleisti kol kas menkai tyrinėto paveldo vertę bei supažindinti su išlikusiais tam laikotarpiui būdingiausiais pavyzdžiais Lietuvoje. Aptariant straipsnio objektą (dirbtuves ir jų dirbinius) fragmentiškai prisiliečiama ir prie pramoninio dizaino raidos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sietynai, apšvietimo priemonės, istorizmas, art nouveau, art deco, pramoninė gamyba.

Nuo 1823 m. veikiančios sietynų ir veidrodžių kompanijos *J. & L. Lobmeyr* Vienoje savininkas Hansas Haraldas Rathas (1938–1968) mėgdavo sakyti, jog „sietynai yra dangaus baldai“. Sietynų raidos istorijoje matyti¹, kad šioms kabančioms apšvietimo priemonėms² per šimtmečius buvo skiriama ne ką mažiau dėmesio nei kitoms interjero detalėms. Sietynai gaminti iš brangių medžiagų, jiems suteiktos įmantrios formos. Kaip puošnūs ir brangūs dirbiniai, jie jautriai atspindėdavo besikeičiančius stilius, o nuo XIX a. antros pusės ir dizaino tendencijas.

1 Sietynų raidos istorija apžvelgiama ankstesniame autorės straipsnyje: „Sietynai Europoje ir XVII–XX a. pirmosios pusės sietynų paveldas Lietuvoje“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2009, Nr. 14, p. 82–99.

2 Kaip apibūdinama daugelyje meno žodynų, *sietynas – tai pakabinamas, nuo lubų nuleidžiamas kelių šakų šviestuvas*.

Daugelyje leidinių, apžvelgiančių Europos apšvietimo priemonių raidą, XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės sietynai dažniausiai visai neaptariami arba tai daroma ypač menkai³. Veikiausiai dar dvejojama,

3 Henry Rene Allemagne knygoje *Histoire du Luminaire: Depuis l'époque romaine jusqu'au XIX siècle* (Paris: A. Picard, 1891) sietynų apžvalga užbaigiama XVIII amžiumi; Guillaume Janneau straipsnyje „Le Luminaire: De l'antiquité au XIX siècle“, in: *Les Arts Decoratifs* (Paris: Flammarion, 1934) šviestuvų apžvalga užbaigiama ampyro stiliumi. Knygoje K. A. Соловьев *Русская осветительная арматура XVIII–XIX вв.* (Москва: Архимекуры и грабостоймелства, 1950) bei *Осветительные приборы конца XVII – начала XX века в России* (Ленинград: Аврора, 1975) minimos XIX a. pradžioje veikusios dirbtuvės, o XX a. ypač trumpai apžvelgiamas tik paminint šviestuvams būdingas formas. Kurt Jarmuch knygoje *Lichter leuchten in Abendland: Zweitausend Jahre Beleuchtungskörper* (Braunschweig: Klinkhardt & Biermann, 1967) taip pat apžvelgiama apšvietimo priemonių istorija iki XIX a. vidurio,

vertingi ar ne šie masinės gamybos dirbiniai, ypatingo susirūpinimo, regis, kol kas dar nekelia ir jų išlikimas. Visgi bėgant laikui aiškėja, kad ir šio laikotarpio sietynai jau yra verti analizės ir apsaugos, o pasirinktų pavzdžių išsaugojimas įprasmintų techninės pažangos ir pramonės klestėjimo atmintį.

Aptariamam laikotarpiu Lietuvoje sietynai buvo gaminami tik pavieniais atvejais, todėl šie paklausūs dirbiniai buvo atvežami iš kitų Europos kraštų. Ypač daug jų šalies rinkai siūlė XIX a. suklestėjusios Lenkijos dirbtuvės. Todėl norint geriau perprasti XIX a. – XX a. pradžios sietynų paveldą Lietuvoje, itin vertingi yra kolegų lenkų tyrinėjimai šia tema. Profesoriaus Jerzy Hołubieco knygoje *Lenkijos šviestuvai ir žvakidės*⁴ trumpai aptariamos Varšuvoje XIX a. – XX a. pirmoje pusėje veikusios brolių Hempelių (Braci Hempel), brolių Lopienskių (Bracia Łopieńscy), brolių Borkovšų (Bracia Borkowscy), G. Roškovskio (G. Roszkowski), A. Marciniako (A. Marciniak), J. Serkovskio (J. Serkowski) dirbtuvės, dirbiniai ir jų formų kaita. Minėtą leidinį papildė kiek vėliau pasirodžiusi Małgorzatos Dubrowskos ir Andrzejaus Sołtano knyga *Bronzos liejyba Varšuvoje XIX–XX amžiuje*⁵. Pastarojoje gausu informacijos ne vien apie tuo laikotarpiu gyvavusias bronzos dirbtuves, bet ir apie jų gamintą produkciją, tai padėjo išsiaiškinti ir papildyti Lietuvoje išlikusių Varšuvos sietynų gamintojų sąrašą.

Kadangi pramoniniu būdu gaminami sietynai labai retai buvo ženklinami įmonių įkalais⁶, didelę vertę

o Veronikos Baur knygoje *Kerzenleuchter aus Metall: Geschichte, formen, techniken* (München: Verlag Georg D. W. Callwey, 1977) XIX–XX amžiui skirtame viename puslapyje iš 32 trumpai užsimenama apie istorizmo ir *art nouveau* kultūrinį kontekstą bei šviestuvams būdingus bruožus.

4 W. Jerzy Hołubiec, *Polskie lampy i świeczniki*, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1990.

5 Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *Brązownictwo Warszawskie XIX i XX wieku: Od Norblina do Łopienskich*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1999.

6 Nors sietynai – brangūs dirbiniai, dirbtuvių ar meistrų įkalais jie ženklinti retai. Šias apšvietimo priemones kiek dažniau žymėjo ypač garsios dirbtuvės (autorės išvada remiantis Lietuvos muziejuose peržiūrėtais, užsienio antikvariatuose parduodamų

turi Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomi brolių Borkovšų, A. Marciniako, J. Serkovskio, J. Špetkovskio (J. Szpetkowski), G. Roškovskio dirbtuvių katalogai, pateikę gamintos produkcijos piešinius, leidžiančius ten matomą vaizdą lyginti su išlikusiais gaminiais⁷. Aiškesnę nuomonę apie brolių Lopienskių dirbtuves padėjo susidaryti Varšuvos nacionalinio muziejaus fonduose peržiūrėtus jų gamintų sietynų nuotraukos. Lyginant skirtingų šalių XX a. apšvietimo priemonių gamintojus, pravertė Beleuchtungskörper GmbH šviestuvų gamyklos Berlyne katalogas, saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RSS)⁸, bei knygos apie Didžiosios Britanijos apšvietimo raidą: Maureno Dillono *Dirbtinis apšvietimas*⁹ ir *Rezidencijų apšvietimas*¹⁰.

Be to, perprantant XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės amatų raidos kontekstą Lietuvoje yra vertingi Jolitos Mulevičiūtės¹¹ ir Lijanos Šatavičiūtės¹² tyrimai. XIX a. antros pusės dirbtuvių veikimo ir dirbinių gamybos procesus atskleidžia Skirmantės Smilingytės-Žeimienės¹³ ir Ritos Škiudienės straipsniai¹⁴.

Labiausiai industrializuota šalis pasaulyje ir atsikaitos taškas, nuo kurio reikėtų pradėti kalbėti apie

sietynų duomenimis bei konsultacijomis su restauratoriais).

7 Už pagalbą ieškant sietynų dirbtuvių katalogų širdingai dėkoju Lenkijos nacionalinio paminklų tyrimų ir dokumentacijos centro darbuotojai Magdalenai Pielas bei Vilanovo rūmų muziejaus darbuotojai dr. Joanai Paprockai.

8 Už katalogo nuorodą dėkoju dailėtyrininkei dr. Daliai Klajumienei.

9 Maureen Dillon, *Artificial Sunshine: A Social History of Domestic Lighting*, Great Britain: The National Trust, 2002.

10 *Country House Lighting: 1660–1890*, Great Britain: Leed city art galleries, 1992.

11 Jolita Mulevičiūtė, „Moderniojo amatininko idėja pobaudžia-
vinėje Lietuvoje“, in: *Kultūrologija*, Vilnius, 2002, kn. 9, p. 226–252.

12 Lijana Šatavičiūtė, „Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas“, in: *Meno istorija ir kritika*, Nr. 4: *Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008, p. 88–100.

13 Skirmantė Smilingytė, „XX a. pradžios bažnytinių reikmenų dirbtuvių apžvalga“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, t. 4, p. 199–229.

14 Rita Škiudienė, „Tam tikri auksakalystės bruožai“, in: *Primityvumas mene*, Vilnius: Gervelė, 1999, p. 334–365.

masinės pramoninės gamybos dirbinius ir jų madas, – karalienės Viktorijos laikų Anglija¹⁵. XVIII a. septintajame dešimtmetyje Didžiojoje Britanijoje prasidėjusi pramonės revoliucija Europoje tęsėsi visą XIX a., o kai kur užtruko ir iki XX a. pradžios. Šis reiškinys, atnešęs milžiniškus pokyčius žmogaus kasdienybei, pasireiškė dideliais pasikeitimais ir gamyboje – nuo brangaus rankų darbo pereita prie daug pigesnio mašinų, taigi ir nuo manufaktūrų – prie fabriku.

Didėjant fabriku skaičiui ir vis gausėjant jų produkcijai, XIX a. viduryje imtos organizuoti į prekybą, technologinius išradimus ir pažangą orientuotos pasaulinės parodos. Pirmąją jų Anglijoje 1851 m. inicijavo princas Albertas. Šioje „Didžiojoje visų tautų pramonės darbų parodoje“ tarp įvairiausių gamintojų ir jų dirbinių pasirodė ir tokios garsios krištolo ar bronzos sietynus gaminusios kompanijos kaip *F. & C. Osler* (veikė 1807–1976 m. Birmingeme, Anglijoje)¹⁶, *Baccarat* (nuo 1765 m. Baccarat, Prancūzijoje), *R. W. Winfield* (veikė nuo maždaug XIX a. III deš. iki XX a. vid. Birmingeme, Anglijoje)¹⁷, *Messenger & Sons* (1835–1930 m. Birmingeme, Anglijoje)¹⁸. Skirtinguose kraštuose kas keletą metų organizuojamų parodų metu pasirodydavo ne vien gerai žinomos, apdovanojimus pelniusios, savo gaminius meniškai ir meistriškai atlikusios dirbtuvės, bet ir tokios, kurių dirbiniuose buvo prarastas daikto funkcijos ir puošybos santykis. Tokių dirbtuvių menki ir neskoningo, perkrauto dekoru gaminiai buvo stipriai kritikuojami to meto žinovų.

Kaip apmąstoma knygoje *Dirbtinis apšvietimas*, XIX a. viduryje būta netgi specialaus termino *brum-*

*magen*¹⁹, apibūdinančio pigius, menkaverčius dirbinius, gaminamus Anglijos metalurgijos centre Birmingeme. Kartu su pramonės revoliucija atsiradęs ir sparčiai augantis vidurinysis miestiečių sluoksnius siekė išreikšti savo klestėjimą. Mašininės gamybos dėka tai, kas anksčiau buvo prieinama tik turtingiesiems, pasidarė pasiekiamą ir vadinamajai „industrinei klasei“. Ji sudarė didžiausią užsakovų grupę, ir jos augantiems poreikiams patenkinti, kaip to meto kai kuriems gamintojams atrodė tinkama, buvo gaminami ypač gausia ornamentuote puošti ir prabangos išpūdį sudarantys, tačiau, kritikų akimis, vulgarūs ir akį rėžiantys dirbiniai²⁰.

Kaip atsakas įsigalėjusiai mašininėi gamybai XIX a. viduryje Anglijoje gimė Dailės ir amatų (*Crafts and Arts*) judėjimas. Šio sąjūdžio, nusiritusio per visą Europą, įkvėpėjai Johnas Ruskinas (1819–1900) ir Willimas Morrisas (1834–1896) teigė, jog pramonės revoliucija atskyrė žmogų nuo jo paties kūrybingumo ir individualumo. Pasekėjai atsigręžė į tradicinius amatus ir rankų (ne mašininį) darbą, grynas medžiagas, paprastas formas, atmetė Viktorijos laikų perkrautą dirbinių puošybą, siekė kūrinių formos ir dekoru vienvės.

Įdomu tai, jog nors mašininis gamybos būdas ir buvo smarkiai kritikuotas XIX a. antros pusės mąstytojų, jo teikiamas produktyvumas ir galimybės negalėjo būti taip paprastai ignoruojamos. Vienas svarbiausių Dailės ir amatų judėjimo dizainerių Willimas Arthuras Smithas Bensonas (1854–1924) savo produkciją projektavo taip, jog sietynai ir kiti šviestuvai būtų gaminami tik mašininio būdu (dirbtuvėse Londone 1880–1920)²¹. Be abejonės, šio kūrėjo dirbiniai išsiskyrė savo originalumu ir vientisa, harmoninga stilistika, kuo retai pasižymėjo kitų XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės fabriku dirbiniai.

15 Karalienė Viktorija Angliją valdė nuo 1837 iki 1901 m.

16 F. & C. Osler, in: *Grace's Guide – The Best of British Engineering 1750–1960*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-02-17], http://www.gracesguide.co.uk/wiki/F_and_C_Osler.

17 R. W. Winfield, in: *Grace's Guide – The Best of British Engineering 1750–1960*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-02-17], http://www.gracesguide.co.uk/wiki/R_W_Winfield.

18 Samuel S. Messenger & Sons, in: *The Oldcopper website*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-02-25], http://www.oldcopper.org/messenger_&_sons.htm.

19 Termino reikšmė taip pat aiškinama ir svetainėje: Brummagen, in: *Birminghamuk.com – Voice Of The West*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-02-15], <http://www.birminghamuk.com/brummagen.html>.

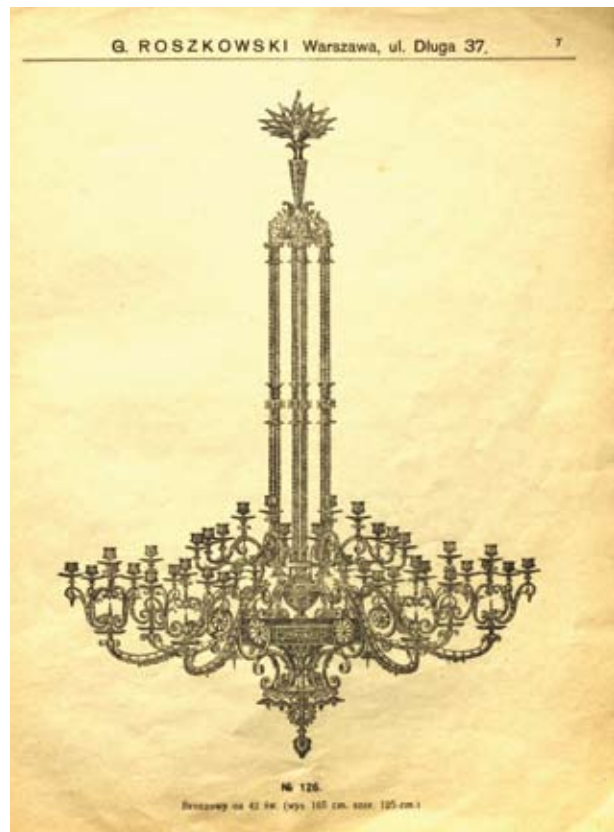
20 Maureen Dillon, *op. cit.*, p. 149.

21 *Ibid.*, p. 92.

1. J. Serkovskio arba G. Roškovskio dirbtuvių sietynas Bagaslaviškio bažnyčioje, Kultūros paveldo centro Duomenų skyriaus archyvas (toliau – KPC DSA), Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2005

A chandelier manufactured by the J. Serkowski or G. Roszkowski factory, Bagaslaviškis church

2. G. Roškovskio dirbtuvių sietynas 1928 m. kataloge

A chandelier in the 1928 catalogue of the G. Roszkowski factory

Kaip matyti, pramonės perversmo metu būta įvairių etapų: pradžioje ypač vertintas mašininis darbas, vėliau grįžta prie rankų darbo vertės. Minėtas pavyzdys (Dailės ir amatų judėjimo atstovo W. A. S. Bensono mašininiu būdu gaminti sietynai) aiškiai rodo, jog patobulėjus technologijoms, pramoninė gamyba buvo tinkama ne tik augantiems visuomenės poreikiams tenkinti, bet ir meniškoms kūrėjų idėjomis įgyvendinti. Netinkamas buvo tik naujai susiformavusio buržuazijos sluoksniu kultūrinis ir estetiškas pasirengimas.

Aptariamam laikotarpiu Lietuvoje didžiąją pramonės dalį tebesudarė smulkioji gamyba. Dr. Jolitos Mulevičiūtės teigimu, Rusija ir jos sudėtyje buvusi Lietu-

va neprilygo Vakarų pramonės augimui ir aštuntajame dešimtmetyje pagal gamybos apimtį vienam gyventojui nuo Anglijos atsiliko beveik dešimt kartų²². Prie tokios situacijos prisidėjo ir iki pat XIX a. pabaigos Lietuvoje gyvavusi amatų cechų sistema (panaikinta 1893 m.). Nors Lietuvoje ir būta tokių įmonių, kaip Petro Vileišio „Mekaniška dirbtuvė“, tarp daugelio kitų dirbinių gaminusi ir „žibintėlius“, ar A. Petronio dirbtuvės ir sankrova (veikė 1914 m. ir vėliau)²³ Kaune bei Mykolo Neviadomskio dirbtuvės (veikė 1888–1920 m.

²² Jolita Mulevičiūtė, *op. cit.*, p. 227.

²³ Skirmantė Smilingytė, *op. cit.*, p. 201.

3. G. Roškovskio dirbtuvių sietynas Anykščių bažnyčioje, KPC DSA, Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2009
A chandelier manufactured by the G. Roszkowski factory, Anykščiai church

4. G. Roškovskio dirbtuvių sietynas 1928 m. kataloge
A chandelier in the 1928 catalogue of the G. Roszkowski factory

ir vėliau)²⁴ Vilniuje, pramoniniu būdu ir kiekiais siety-
nų jos negamino.

Iš aptarto matyti, kad XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės pramoniniai sietynai Lietuvoje neatski-
riama Europos paveldo dalis. Nors jie į Lietuvą buvo
vežami iš įvairių Europos šalių²⁵, šiuo metu turimi ty-

24 Edmundas Laucevičius, Birutė Rūta Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė: XV–XIX amžius*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 364.

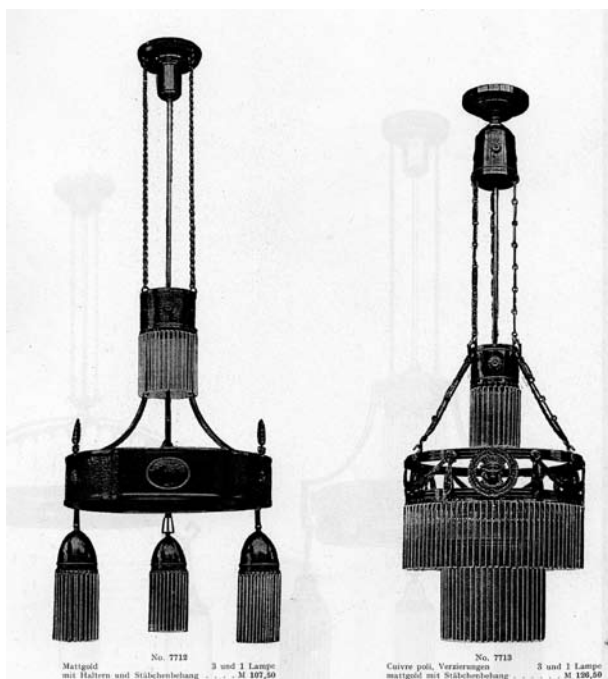
25 Žinoma, kad Lietuvoje esama sietynų iš Prancūzijos – Kauno arkikateros bazilikos grafo B. H. Tiškevičiaus dovanotas XIX a. pab. sietynas, Prahos (Čekija) – Kauno apskrities viešosios bibliotekos 2 stikliniai XX a. I p. sietynai, Vienos (Austrija) – medinis XVIII a. pab. – XIX a. pr. LDM sietynas (TM–521), Venecijos (Italija) – Žemaičių „Alkos“ muziejaus Telšiuose sti-

rimų duomenys ir Lietuvoje išlikę pavyzdžiai kol kas daugiausia žinių pateikia apie Lenkijos, Vokietijos ir Rusijos sietynų dirbtuves.

Didžiausias kiekis apšvietimo priemonių į Lietu-
vą buvo importuotas iš kaimyninės Lenkijos. Varšu-
va nuo pat XIX a. pirmųjų dešimtmečių garsėjo kaip svarbiausias šalies metalurgijos centras²⁶. Ypač aktyviai
bronzos dirbinių įmonės ėmė kurtis XIX a. septinta-

klinis sietynas, Liepojos (Latvija) – Šv. Petro ir Pauliaus bažny-
čios Vilniuje XX a. pr. sietynas.

26 Jau net 1815 m. 52 proc. bronzos, 31 proc. lietos geležies, 24 proc. kaltos geležies visos Lenkijos dirbinių buvo pagaminama būtent Varšuvoje. Duomenys iš: Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *op. cit.*, p. 12.

5. *Art nouveau* bruožų sietynai 1910 m.

Beleuchtungskorper GmbH kataloge

Art Nouveau style chandeliers in the 1910 catalogue of the *Beleuchtungskorper GmbH* company

6. *Art nouveau* stiliaus sietynas,

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejus

(toliau – NČDM), Tt-8499,

Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2011

An *Art Nouveau* style chandelier

in the M. K. Čiurlionis National Art Museum

jame dešimtmetyje. Tarp tokių galima išskirti 1862 m. brolių Lopienskių įsteigtą bronzos ir sidabro dirbinių įmonę, 1867 m. – J. Serkovskio ir 1875 m. – G. Roškovskio bažnytinių bronzos reikmenų dirbtuves. Pagal tai matyti, kad su kiekvienais metais jų tik daugėjo: nuo 1888 m. pradėjo veikti brolių Eilstein (Braci Eilstein)²⁷, nuo 1894 m. – brolių Hempel (Braci Hempel)²⁸, nuo 1897 m. – M. Rapaporto (M. Rappaport) šviestuvų ir bronzos dirbinių fabrikai²⁹, nuo 1900 m. – Stanislovo Moravskio (Stanisława Morawskiego, vėliau L. Morawski i O. Kubicki) bronzos liejybos dirbtuvės, nuo 1900 m. – J. F. Gieršos (Jana Ferdynanda Giersza)³⁰, 1901 m. Edvardo Krasnoselskio (Edwarda Krasnosielskiego) bei V. Komorovskio (W. Komorowskiego) meno dirbinių iš bronzos dirbtuvės³¹, nuo 1910 m. – A. Marciniako elektrinių šviestuvų fabrikas³², maždaug nuo 1912 m. – elektrinių žirandolių fabrikas (*Specjalna Fabryka Zyrandoli do Elektrycznosci*)³³ ir t. t. Galiausiai 1926 m., pagal pramonės ir amatų surašymo rezultatus, išaiškėja, jog vien tik Varšuvoje būta 18 įmonių, gaminusių sietynus³⁴. Be abejonės,

27 Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *op. cit.*, p. 109.

28 W. Jerzy Hołubiec, *op. cit.*, p. 132.

29 *Ibid.*, p. 109.

30 *Ibid.*, p. 104–105.

31 *Ibid.*, p. 98–100, 129.

32 *Ibid.*, p. 121–123.

33 *Ibid.*, p. 109–110.

34 Małgorzata Dubrowska, „Artystyczne brązownictwo warszawskie 1900–1939: Prezentacja fabryk, zakładów, pracowni“, in: *Rzemiosło artystyczne: Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa: Fundacja

7. *Art nouveau* stiliaus sietynas, NČDM, Tt-9075, Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2011

An *Art Nouveau* style chandelier in the M. K. Čiurlionis National Art Museum

jos gamino savo produkciją ne tik vietiniams interjerams, bet ir eksportui. Kiek žinoma, į Rusiją (galbūt ir į XIX a. – XX a. pradžioje jai priklausiusią Lietuvą) R. Lomkio (R. Łąki) bronzos dirbtuvės eksportavo 90 proc.³⁵, M. Rapporto šviestuvų fabrikas ir bronzos dirbtuvės 65 proc. savo produkcijos³⁶. Kad Varšuvos dirbtuvių gaminius mėgo ir Lietuvos gyventojai, patvirtina ne tik Lietuvoje išlikusių sietynų pavyzdžiai, bet ir žinomų katalogų duomenys.

ATK, 1996, p. 148.

35 Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *op. cit.*, p. 110.

36 *Ibid.*, p. 109.

8. XX a. I–II deš. Sietynas, dekoruotas rusų tautiniais motyvais, NČDM, Tt-9975, Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2011

A chandelier with Russian folk motifs manufactured in the 1900s–1910s, M. K. Čiurlionis National Art Museum

Lyginant iki mūsų dienų išlikusius sietynus su dirbtuvių leistais XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje katalogais, matyti, jog daug bažnytinių sietynų buvo vežama iš Lenkijos. Ypač ištaigingus, didelių apimčių, gausios istorinių stilių puošybos prisodrintus sietynus gamino garsios J. Serkovskio ir G. Roškovskio bažnytinių reikmenų dirbtuvės Varšuvoje. Vieną tokių pavyzdžių galima išvysti Bagaslaviškio (Širvintų r.) Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčioje [1 il.]. 1895 m. J. Serkovskio kataloge šis sietynas nurodytas kaip pats didžiausias (h – 188 cm, pl. – 124 cm). Aplink rokailiais puoštą stiebo nodusą riestėmis leidžiasi šakos su 48 taurelėmis žvakėms. Sietyno elementai puošti akanto lapais,

9. XX a. IV deš. Sietynas, manoma, brolių Borkovšų dirbtuvių gaminy, NČDM, Tt-11713, Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2011

A 1930s chandelier, Presumably manufactured by the factory of the Borkowszy brothers, M. K. Čiurlionis National Art Museum

smailėmis, kremzliniais, susuktos virvutės, kaukių motyvais. Įdomu tai, kad toks pat sietynas aptinkamas ir G. Roškovskio dirbtuvių 1928 m. kataloge. Dailėtyrininkė dr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, analizuodama XX a. pradžios bažnytinių reikmenų dirbtuves, yra pastebėjusi, kad prie jų dažnai veikdavo vadinamieji sandėliai, sankrovos, kuriuose prekiauta ir atsivežtine produkcija³⁷. Taigi G. Roškovskis, be savo produkcijos, galėjo prekiauti ir kitų dirbtuvių (pvz., J. Serkovskio) dirbiniais, kuriuos kataloge pateikdavo kaip savus, t. y. niekaip neišskirdavo, jog gaminiai daryti svetimose dirbtuvėse. Žinoma, neatmetama galimybė, kad aštuoneriais metais vėliau įsikūrusios G. Roškovskio dirbtuvės tiesiog kopijavo J. Serkovskio dirbinius arba naudojosi jų liejimo formų šablonais.

Lietuvos bažnyčiose ypač populiarius kitas – 42 žvakių lizdų, smulkiais augaliniais, kiauraraščiais kremzliniais motyvais ir veidukais puoštas sietynas [2 il.], reklamuojamas abiejų minėtųjų dirbtuvių kataloguose

(J. Serkovskio 1895 m., 1913 m. ir 1914 m., G. Roškovskio 1928 m.). Toks sietynas išliko Užuguosčio (Prienu r.) Šv. Apaštalų Petro ir Pauliaus, Vaidotų Šv. apaštalo Pauliaus Atsivertimo bei Riešės Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčiose. Ikonografijoje užfiksuoti, tačiau neišlikę tokie pat sietynai kabojo Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje (užfiksuota 1936 m. nuotraukoje) bei Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčioje (užfiksuota 1938 m.(?) nuotraukoje). Galbūt prie šio sietyno populiarumo Lietuvoje prisidėjo ir A. Petronio bažnytinių reikmenų sandėlis bei dirbtuvės Kaune. Įmonė gamino ir importavo dirbinius iš kaimyninės Lenkijos, o jos 1914 m. kataloge yra šio ypač Lietuvos bažnyčiose populiarus sietyno piešinys.

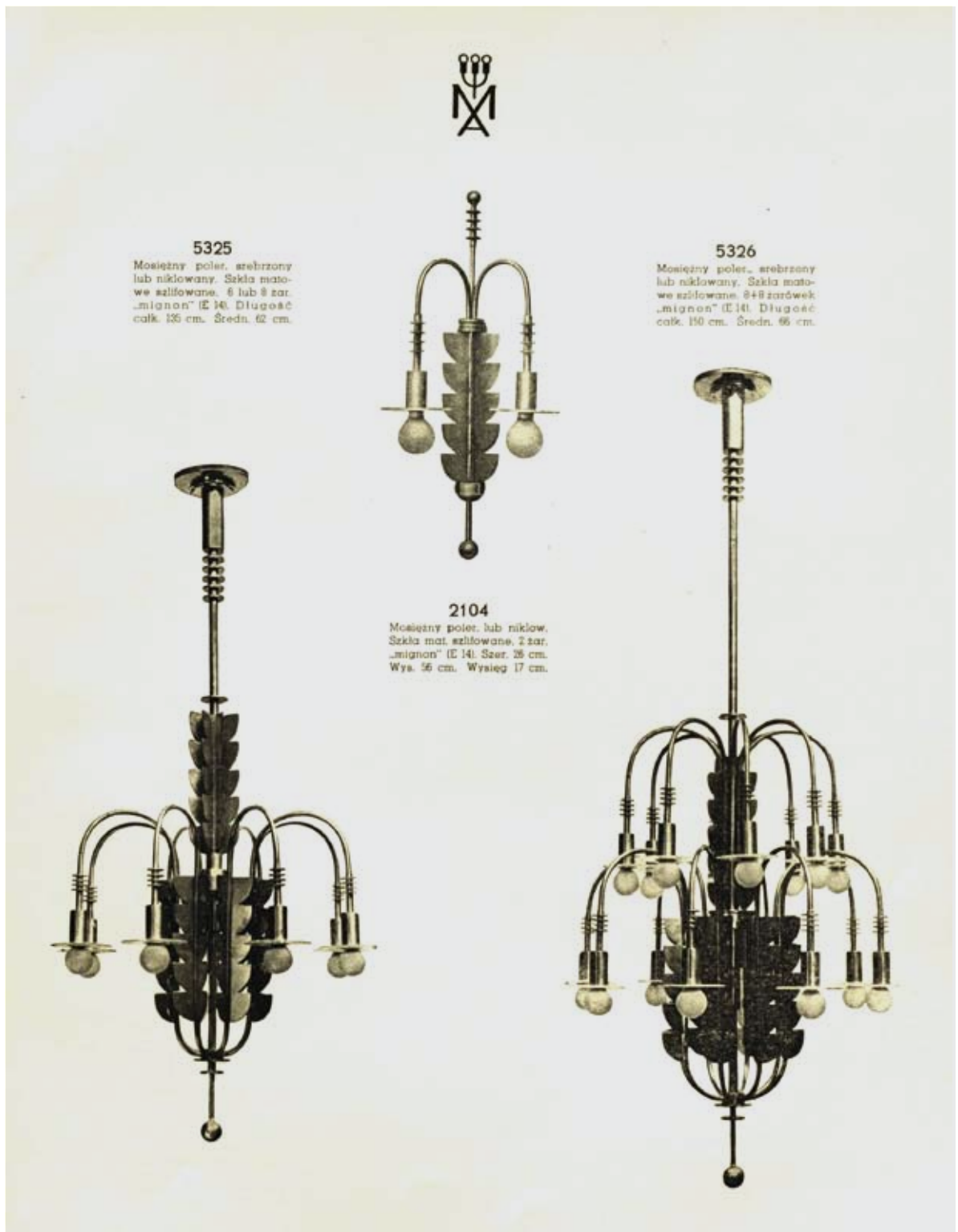
XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje iš atvežtinių bažnytinių dirbinių Lietuvoje buvo populiarūs neogotikinių formų sietynai. Grakščiais architektūriniais elementais dekoruotą neogotikinį G. Roškovskio dirbtuvių sietyną Nr. 68 galima išvysti Gelvonų (Širvintų r.) Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje, be to, du vienetus – Anykščių Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčioje [3 il.] bei vieną – Jurbarko Švč. Trejybės bažnyčios 1936 m. interjero nuotraukoje. Taip pat neogotikinis G. Roškovskio bažnytinių reikmenų dirbtuvių katalogo sietynas Nr. 69 atpažįstamas 1967 m. Šilų Švč. Jėzaus Vardo bažnyčios nuotraukoje. Kitas neogotikinis katalogo sietynas Nr. 161 [4 il.] užfiksuotas Kretingos pašto rūmų aptarnavimo salės 1987 m. nuotraukoje³⁸ bei dar vienas toks sietynas iki šiandien kabo Kretingos evangelikų liuteronų bažnyčioje.

Varšuvos fabrikų gaminiais buvo puošiami ne tik sakraliniai, bet ir pasaulietiniai Lietuvos interjerai. Elektrinius sietynus XX a. pradžioje persiorientavo gaminti jau anksčiau minėtos J. Serkovskio dirbtuvės, o 1910 m. įsikūrė A. Marciniako³⁹ bei brolių Borkovšų elektrinių šviestuvų fabrikai. Svarbu pasakyti, jog 1979 m. elektros lemputės išradimas paskatino sietynų formų

38 Šiame tyrimo etape kol kas dar nežinoma, ar išliko minėtose nuotraukose matyti sietynai.

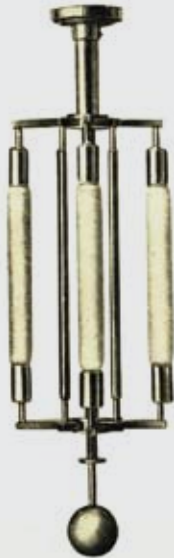
39 Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *op. cit.*, p. 121–123.

37 Skirmantė Smilingytė, *op. cit.*, p. 200–201.

10. A. Marciniako fabriko šviestuvai 1939 m. kataloge

Chandeliers in the 1939 catalogue
 of the A. Marciniak factory

5369
Mosiężny połów, lub nikiel, 4 żar.
Długość cała. 80 cm. Średn. 24 cm.

5536
Mosiężny połów, lub nikiel, 12 żar.
Długość cała. 150 cm. Średn. 54 cm.

5368
Mosiężny połów, lub nikiel, 4 żar.
Długość cała. 65 cm. Średn. 25 cm.

11. A. Marciniako fabriko šviestuvai 1939 m. kataloge

Chandeliers in the 1939 catalogue
of the A. Marciniak factory

keitimą (ypač sietynų, skirtų pasaulietiniams interjerams). Lengvas jos pritaikomumas (lemputės nereikėjo laikyti statmenai, priešingai nei žvakės) apšvietimo priemonių kūrėjams suteikė begalinę laisvę fantazijai. Dėl ryškios šviesos šių sietynų šakos skaičiuojamos jau ne dešimtėmis (kaip žvakiniuose sietynuose), bet vienetais, jos nusvarintos žemyn, bet neužriestos aukštyn. Pradžioje (1880–1910 m.), kol naudotos ne tokios ryškios kaitrinės anglies lemputės bei esant didele naujove, jos šviestuvuose demonstruotos atvirai ir gaubtais neapdengtos. Vėliau, po 1910 m., patobulinus jas į ryškesnes-volframines, lemputės apdengtos įvairiaformiais perregimais, baltais ar spalvotais gaubtais. Gaminti sietynai su plono vamzdelio korpusu užsibai-giantys dvejomis, trejomis *art nouveau* dekoruotomis šakomis. Gali būti, jog panašiai atrodė ir Varšuvos XX a. pradžioje įsikūrusių fabriku elektriniai sietynai. Kiek vėlesniuose, po 1929 m. išleistuose J. Serkovskio, 1938 m. A. Marciniako ir 1939 m. brolių Borkovšų fabriku kataloguose matyti itin modernių formų šviestuvai. Jie pasižymi aštriomis geometrinėmis formomis, puošti ypač išraiškingomis, tačiau minimalistinėmis *art deco* bruožų detalėmis [10, 11 il.]. Metalinis šviestuvų paviršius dažnai nikeliuotas, blizgus, tai suteikė jiems ekstravagancijos. Apie 1930-uosius taip pat paplito šviestuvai su aptakiais baltais ar „marmurinio“ stiklo gaubtais. Tokių sietynų ypač daug gamino brolių Borkovšų dirbtuvės⁴⁰. Pastarosiose greičiausiai buvo gamintas ir M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Adelės ir Pauliaus Galaunių namus puošias sietynas [9 il.].

Nemažai sietynų Lietuvoje esama ir iš Vokietijos metalurgijos centro Berlyno. Didžiulio apšvietimo priemonių fabriko Beleuchtungskörper GmbH 1910 m. leistame 272 puslapių kataloge – apie 800 šviestuvų. Kai kurių kataloge matomų gaminių dizaino autorius – prof. Peteris Behrensas (1868–1940). Šis garsus, daug nuveikęs architektas laikomas pramoninio dizaino pradininku pasaulyje. Kartu su kitais to meto kūrėjais

40 1939 m. kataloge tokiems šviestuvams skirti 10–19 puslapiai.

1907 m. įsteigė Vokiečių Verkbundą (Deutscher Werkbund), vokiečių dailininkų, architektų, amatininkų ir pramonininkų susivienijimą, kuris rūpinosi kasdienių produktų dizaino gerinimu.

Beleuchtungskörper katalogo dirbiniuose pastebimi art nouveau stilistikai būdingi siluetai. Vokietijoje ir Austrijoje sukurtuose dirbiniuose reiškėsi konstruktyvesnė ir racionali šio stiliaus atmaina, todėl sietynuose iš plonyčių stiklinių lazdelių ar besileidžiančių laidų daugiausia formuotos tiesios linijos, apjuostos plačia santūriai dekoruota juosta [5 il.]. Berlyne buvo gaminami ir žaismingesnių formų šviestuvai. Keli sietynai, saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje [6, 7 il.], primena Berlyno Beleuchtungskörper GmbH fabriko kataloge pristatytą produkciją. Muziejaus eksponatams, kaip ir Vokietijos dirbtuvių katalogo sietynams, būdingos trys vienoje eilėje ar ratu išdėstytos šakos, atviri banguotų pakraštėlių arba uždari apvalūs balti gaubtai, aukščio reguliatoriai⁴¹ ar juos imituojančios grandinėls.

Priešingai nei Vakarų Europoje, XIX a. vidurys Rusijos dirbtuvėms buvo kupinas sunkumų – uždaryta daug fabriku, parduotuvių. Bronzos gaminių paklausa atsigavo septintajame–aštuntajame dešimtmečiuose, kai susiformavo tinkamą išsilavinimą įgijęs buržuazijos sluoksnius. Kiek žinoma, XIX a. antroje pusėje –XX a. pirmame ketvirtyje apšvietimo priemonės buvo gaminamos K. F. Verfelio (К. Ф. Верфеля, veikė nuo 1842 m. iki apie 1910 m.), A. Morano (А. Морана, 1849–1918 m.)⁴², F. Šopeno (Ф. Шопена, vėliau F. Šopeno ir K. Berto; 1860 m. – XIX a. pab.)⁴³, A. G. Štangės (Г. Штанге) meninės bronzos fabrikuose Sankt Peterburge bei A. M. Postnikovo (А. М. Постникова, 1868–1917 m.), P. A. Ovčnikovo (П. А. Овчинникова, 1868–1917 m.), A. Krumbiugelio (А. Крумбюгеля) bronzos dirbinių

41 Aukščio reguliatoriai sietynams būdingi maždaug iki 1920 m.

42 „Адолф Моран и его дело“, in: *Антикварный Салон „Серафим“*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-01-30], <http://www.serafim.com.ua/adolf-moran-i-ego-delo/>.

43 „Русский Барбедьен“, in: *Антикварный Салон „Серафим“*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-01-30], <http://www.serafim.com.ua/russkij-barbeden/>.

fabrikuose Maskvoje⁴⁴. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomas sietynas (Tt-9975) greičiausiai pagamintas Rusijoje. Atribucija daroma atsižvelgiant į ryškų dirbinio dekoro akcentą – juostą, puoštą rusų tautiniais motyvais [8 il.]. Ši stilistika Rusijoje imta plėtoti nuo 1870-ųjų. Panašūs vertikalių tiesių linijų dirbiniai su stambiomis grandinėmis leidžia dirbinį datuoti XX a. pirmuoju–antruoju dešimtmečiais.

XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė sietynų raidos istorijoje – ypač permainingas ir svarbus etapas. Aptariamam laikotarpiu buvo gausiai gaminami istoristinių formų ir dekoro sietynai. Jais dažniausiai buvo puošiami bažnyčių interjerai. Pasaulietinių erdvių sietynai buvo daug mažesni ir juose ryškiau atsispindėjo naujausios XX a. užgimusio dizaino tendencijos. Apšvietimo priemonių formas įtakoję ne vien vyravę stiliai ar atsiradusio dizaino tendencijos, bet ir skirtingų šviesos šaltinių (žvakių, elektros lempučių) panaudojimas. Vis labiau įsigalint pramonei gamybai, sietynų individualumas ir išskirtinumas ne visada buvo pačiu svarbiausiu veiksniu – dirbtuvės dažnai gamino panašius ar net vienodus gaminius, tik nedaugelis fabriku siekė išsiskirti meniška dirbinių stilistika.

Gauta 2011-08-24

ŠALTINIAI:

- A. Petronio bažnytinių daiktų sandėlio ir dirbtuvių katalogas, Kaunas, 1914, in: KPC DSA.
Beleuchtungskörper GmbH, t. 1–2, Berlin, 1910, in: LMAVB RSS, A851.
Bracia Borkowscy zakłady elektrotechniczne. Świeczniki: Katalog Nr. 48, Warszawa, 1939, in: Biblioteka Narodowa w Warszawie, czytelnia dokumentów życia społecznego (toliau – BNW CDŽS), XIV A3.
Fabryka wyrobów brązowych kościelnych i platerowanych G. Roszkowski, Warszawa, 1928, in: BNW CDŽS, XIV A3.
J. Serkowski fabryka lamp: Katalog armatury elektrycznych Nr. 126, Warszawa, po 1929, in: BNW CDŽS, XIV A3.

44 „Мир художественной бронзы“, in: веб-сайт фирма „КОНСТАНТА“, [interaktyvus], [žiūrėta 2011-01-30], <http://www.constant.com.ru/articles/article.php?id=17>.

- Marciniak fabryka żyrandoli elektrycznych*: Katalog Nr. 31, Warszawa, 1938, in: BNW CDŽS, XIV A3.
Wzory brązów kościelnych: Fabryki Jana Serkowskiego, Warszawa, 1895, in: Muzeum Pałac w Wilanowie.
Zakład artystyczny – kościelnych J. Szpetkowskiego i Spółki, Warszawa, 1900, in: BNW CDŽS, XIV A3.

LITERATŪRA:

- Country House Lighting: 1660–1890*, Great Britain: Leed city art galleries, 1992.
Dillon Maureen, *Artificial Sunshine: A Social History of Domestic Lighting*, Great Britain: The National Trust, 2002.
Dubrowska Małgorzata, „Artystyczne brązownictwo warszawskie 1900–1939: Prezentacja fabryk, zakładów, pracowni“, in: *Rzemiosło artystyczne: Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa: Fundacja ATK, 1996, p. 145–165.
Dubrowska Małgorzata, Sołtan Andrzej, *Brązownictwo Warszawskie XIX i XX wieku. Od Norblina do Łopińskich*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1999.
Hołubiec W. Jerzy, *Polskie lampy i świeczniki*, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1990.
Laucevičius Edmundas, Vitkauskienė Birutė Rūta, *Lietuvos auksakalystė: XV–XIX amžius*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
McCafferty Kerri, *The Chandelier Through The Centuries*, Vissi d’Arte Books: 2007.
Mulevičiūtė Jolita, „Moderniojo amatininko idėja pobaudžiavinėje Lietuvoje“, in: *Kultūrologija*, kn. 9. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 226–252.
Šatavičiūtė Lijana, „Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas“, in: *Meno istorija ir kritika. Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008, Nr. 4, p. 88–100.
Škiudienė Rita, „Tam tikri auksakalystės bruožai“, in: *Primityvumas mene*, Vilnius, 1999, p. 334–365.
Smilingytė Skirmantė, „XX a. pradžios bažnytinių reikmenų dirbtuvių apžvalga“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, t. 4, p. 199–229.

INTERNETINĖS PRIEIGOS:

- The Oldcopper website*, [interaktyvus], <http://www.oldcopper.org>.
Grace’s Guide – The Best of British Engineering 1750–1960, [interaktyvus], <http://www.gracesguide.co.uk>.
„Адольф Моран и его дело“, in: *Антикварный Салон „Серафим“*, [interaktyvus], <http://www.serafim.com.ua/adolf-moran-i-ego-delo/>.
„Мир художественной бронзы“, in: *веб-сайт фирма „КОНСТАНТА“*, [interaktyvus], <http://www.constant.com.ru/articles/article.php?id=17>.
„Русский Барбедьен“, in: *Антикварный Салон „Серафим“*, [interaktyvus], <http://www.serafim.com.ua/russkij-barbeden/>.

THE MANUFACTURING OF CHANDELIERS IN EUROPE'S INDUSTRIAL FACTORIES AND THE SURVIVING HERITAGE IN LITHUANIA

SUMMARY

KEYWORDS: chandeliers, lighting fixtures, historicism, Art Nouveau, Art Deco, industrial production.

Information about chandeliers manufactured in the 2nd half of the 19th century and the 1st half of the 20th century and, especially, chandelier factories of this period is scarce in published overviews of the evolution of European lighting fixtures. Perhaps most authors still hesitate whether this mass-produced equipment is of any value; it also seems that their preservation is not a major concern either.

An overview of the historical and cultural context of the 2nd half of the 19th century and the 1st half of the 20th century reveals the reasons behind negative attitudes toward mass-produced items and the pioneering designers' efforts to change the standing situation by improving the design of everyday-use objects.

In the discussed period, chandeliers were not produced in Lithuania industrially. The system of guilds, which survived until the end of the 19th century, produced a situation in which such household items were commissioned to local craftsmen or imported from abroad. Surviving factory catalogues and equipment found in Lithuania demonstrate that particularly large numbers of chandeliers were imported from Warsaw – the metallurgy centre of the neighbouring Poland, as well as from Berlin (Germany) and Russia. The article discusses the factories of these countries and the goods they manufactured, and attempts to identify the workshops that produced the chandeliers surviving in Lithuania.

The preservation of the examples stored in Lithuanian museums or still hanging in sacral and secular interiors would pay due tribute to an important and interesting remnant of the technical age.